

Verslag Symposium Teksteditie 2010

Charlotte Cailliau

Voor de derde keer op rij werd dit jaar een Vlaams-Nederlands Symposium Teksteditie gehouden. Na bijzonder geslaagde edities in het Huygens Instituut (Den Haag) en het Van Gogh Museum (Amsterdam) werden we op 13 oktober 2010 verwacht in het Letterenhuis in Antwerpen, het centrale literatuurarchief van Vlaanderen. Die locatie was niet zomaar gekozen. Niet alleen waren de organiserende partners van het Huygens Instituut (Den Haag) en het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie (Gent) dit jaar de twee belangrijkste archiefinstellingen van Nederland en Vlaanderen, respectievelijk het Letterkundig Museum (Den Haag) en het Letterenhuis (Antwerpen), ook was de centrale vraag, hoe we het literaire erfgoed zorgvuldig kunnen bewaren en toegankelijk maken voor steeds weer nieuwe generaties lezers, museumbezoekers en andere geïnteresseerden.

Annemarie Kets

Dirk Van Hulle

Johan Koppenol

Thom Mertens

Na een welkomstwoord door **Leen van Dijck**, directeur van het Letterenhuis, verzorgde **Annemarie Kets** van het Huygens Instituut de opening. Daarin wees ze op de moeilijkheden die editeurs ondervinden om wetenschappelijke edities aan een breed publiek verkocht te krijgen, (letterlijk én figuurlijk). Nochtans zijn er in het huidige digitale tijdperk veel meer mogelijkheden om het literaire verleden tot leven te wekken, maar de vraag blijft of we wel genoeg doen en welke middelen we daarvoor het beste kunnen inzetten. Over deze vragen bogen de volgende zes sprekers zich die tijdens het symposium aan bod kwamen.

Allereerst was daar **Dirk van Hulle** van de Universiteit Antwerpen die het had over de ontsluiting van archieven. Aan de hand van de digitale editie van Samuel Becketts nalatenschap brak hij een lans voor het digitaal bewaren van auteursarchieven. Om een en ander theoretisch te funderen, maakte hij gebruik van de definities van 'werk' en 'tekst' gegeven door de Australische editiewetenschapper Paul Eggert. Maar niet alleen theoretisch sluit het digitale medium beter aan bij de huidige opvatting over tekst als voortdurend veranderlijk, ook praktisch biedt digitaal editeren heel wat voordelen zo beargumenteerde Van Hulle. In de Anglo-Amerikaanse editiewetenschap wordt immers ook het onderscheid gemaakt tussen 'documentary editing' en 'critical editing'; de eerste vorm resulteert in een zo objectief mogelijk archief, de tweede in een editie waarin de hand van de editor duidelijk te herkennen valt. Toen edities nog in boekvorm werden verspreid, moesten editeurs expliciet kiezen, nu kan het allebei. In wat Peter Shillingsburg een 'knowledge site' noemt kunnen zowel een archief (de documenten) als een editie (interpretatie van die documenten) geïntegreerd worden. Deze twee concepten staan dan ook niet meer afgescheiden tegenover elkaar, maar verworpen de twee uiterste polen op een continuüm van mogelijke manieren om edities digitaal vorm te geven. De nadruk op categorising en typering in de editiewetenschap, zoals die tot voor kort werd uitgeoefend, vervalt volgens Van Hulle in het huidige digitale tijdperk. Een tweede voordeel van het digitale medium is bovendien dat een digitale editie ook nooit als definitief hoeft beschouwd te worden. Wanneer nieuwe documenten zich aandienen of nieuwe inzichten zich voordoen kan de editie aangevuld worden, niet alleen door de editor maar ook door de gebruikers. Door het gebruik van XML bij de opmaak wordt de editie namelijk veel flexibeler. Op dit moment wordt dit al getest met de digitale editie van Becketts handschriften. Gebruikers die andere ideeën hebben over een annotatie of een bepaalde transcriptie, kunnen via een speciaal programma voorstellen tot correctie indienen bij de editorial board. Die voorstellen worden vervolgens nagekeken en eventueel aangenomen en aangepast in de editie. Als dat laatste het geval is, wordt die revisie ook opgenomen in de bibliografie van de editie, zodat die altijd citeerbaar blijft. Daarnaast zouden gebruikers in de toekomst ook zelf aan de hand van het programma CollateX, dat momenteel door het ontwikkelingsteam van het Huygens Instituut wordt geschreven, een en ander met elkaar moeten kunnen collationeren. Evoluties met andere woorden om zeker op de voet te blijven volgen.

De tweede spreker, **Johan Koppenol** van de Vrije Universiteit van Amsterdam, had het over de slag om de puber. Hoewel het vroeger ook niet vanzelfsprekend was om literair erfgoed aan de man te brengen is het inderdaad zo dat er vandaag nog maar weinig aandacht is voor de oudere letterkunde. Volgens Koppenol zijn drie fasen aan te wijzen in die ontwikkeling. De eerste fase situeert hij na de Tweede Wereldoorlog; een tijd waarin de plek van oude letterkunde nog stevig verankerd was, omwille van het 'Bildungsideal'. Die oudere letterkunde werd aan de hand van edities en reeksen (zoals de Zwolse Drukken en Herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde) voor het onderwijs beschikbaar gesteld. In een tweede fase, de jaren zeventig en tachtig, deden zich enkele vernieuwingen voor. Er vond een sterke verbreding van het vak historische letterkunde plaats, de universiteiten groeiden en de professionalisering nam toe ook in de editiewetenschap. Het Bureau voor Teksteditie werd opgericht (de voorloper van het Huygens Instituut) en de Monumenta-reeks opgestart waarin naast historische literatuur ook aandacht was voor moderne teksten. Wat de reeksen voor het onderwijs betreft werden eveneens aantrekkelijke initiatieven genomen. Van de Griffioenreeks en Tekst in Context verschenen de eerste delen die enerzijds wetenschappelijk verantwoorde leesteksten van middeleeuwse teksten bevatten en anderzijds ook heel mooi waren uitgegeven. In de derde fase, waarin we ons nu bevinden, is er niettegenstaande een terugval merkbaar. Dat komt volgens Koppenol doordat een aantal oude vanzelfsprekendheden weggefallen zijn. Het is niet langer vanzelfsprekend om oudere literatuur te bestuderen zeker niet in het middelbaar onderwijs, de economische waardering wordt steeds belangrijker (hoeveel kost het?) en er doen zich razendsnelle technologische veranderingen voor. Dat alles leidt tot de volgende situaties: er kunnen bij het NWO geen projecten die uitsluitend gaan over het editeren van historische teksten meer aangevraagd worden, de Griffioenreeks is gestopt (wel verder gezet als de Fenix-reeks), de 'gouden' reeks van Athenaeum deed het eerst goed, vanwege het prestige, maar de verkoopschijfers vallen nu ook terug en de Delta-reeks is geen groot succes. De vraag die Koppenol zich dan ook stelde was hoe het nu verder moest met edities. Het antwoord op die vraag bevindt zich volgens hem in het aanpassen van de tekst. Die discussie werd al gevoerd in Nederland; Schenkeveld-Van der Dussen ijverde voor het herspellen van de tekst, Mathijssen had het over hertalen. Koppenol schaaft zich achter die tweede, omdat er radicale maatregelen nodig zijn. In de Fenix-reeks, bijvoorbeeld, worden de teksten echt vertaald; er zijn geen noten meer en er wordt geen poëzie en drama aangeboden want onvertaalbaar. Die vertaling kan evenwel niet gebeuren op de vijf basisregels om teksten te hertalen die Mathijssen gaf in haar artikel 'Een knieval voor de luie lezer'. Eén van die regels is bijvoorbeeld dat de teksten niet mogen ingekort worden, terwijl volgens Koppenol inkorten absoluut noodzakelijk is als je het publiek wil bereiken (bijvoorbeeld de langzame passages in negentiende-eeuwse teksten). Zijn idee is dus om met het radicaal vertalen van teksten mensen weer aan het lezen te krijgen. Dat is een moeilijke opdracht die volgens Koppenol moet steunen op een aantal pijlers. Ten eerste zouden wetenschappelijk verantwoorde edities enkel nog voor een beperkt publiek moeten gemaakt worden, waarbij er allerlei afgeleide vormen verschijnen voor een breder publiek. Die bewerkingsvormen kunnen vervolgens gepopulariseerd worden (bijvoorbeeld stripversies), maar dat moet niet door de editeurs zelf gebeuren. Die moeten wel veel meer lokaal gaan denken en zo aansluiten bij bepaalde belevingsculturen. Tot slot moeten editeurs vaker getuigen over de redenen waarom bepaalde teksten er voor onze cultuur toe doen. Editoren mogen zich niet langer arrogant opstellen en moeten zich er van bewust blijven dat editiewetenschap een hulpwetenschap is die de literatuur moet dienen. Van het hoge aantal editoren in de zaal, die hun werk niet graag gedefinieerd zien als 'hulpwetenschap', kwam op deze laatste uitspraak uiteraard meteen reactie.

Thom Mertens van de Universiteit Antwerpen was gevraagd om op deze twee lezingen te reageren met een statement. Hij deed dat in omgekeerde volgorde en na eerst de twee sprekers gefeliciteerd te hebben met hun bijdrage aan het symposium. In zijn reactie op de lezing van Johan Koppenol had Mertens het over de 'musealisering' van de geschiedenis. Geschiedenis wordt steeds meer gezien als volkomen verleden tijd waarvoor de belangstelling gewekt moet worden wat enkel nog lukt als die vermakelijk wordt voorgesteld (bijvoorbeeld de tentoonstelling van het wapen waarmee Nederlands politicus Pim Fortuyn is vermoord). Dat hangt samen met de opkomst van het postmodernisme waarin de individuele beleving als norm centraal komt te staan. Het anders zijn van oudere literatuur wordt zo een storende factor die niet langer begrepen wordt. Belangrijk is dus om de waarde van geschiedenis aan het huidige publiek te laten zien – het nu wordt bepaald door vroeger. In zijn reactie op het pleidooi van Dirk van Hulle voor uitgebreide, digitale ontsluiting ging Mertens in op de spanning tussen het materiële object en zijn representatie in een digitale editie. Van Hulle stelde daarbij dat een representatie nooit helemaal het

origineel weergeeft, omdat de natuur van het document verandert. Volgens Mertens is het evenwel niet zozeer de natuur van het document die verandert, maar veeleer de waarneming. Een lezer leest een tekst op een unieke manier en dus nooit objectief. Iedere lezer geeft zijn eigen betekenis aan een tekst en vanuit deze opvatting is elke ontsluiting te zien als de beperking van het aantal betekenissen die een document kan hebben. Naast het onderbrengen van documenten in een digitale editie, moeten de originele documenten met andere woorden ook steeds geconserveerd blijven.

In de **discussie** die daarop volgde werd enerzijds op deze stellingen gereageerd door de sprekers en kwamen anderzijds nog een aantal andere vragen aan bod. Het ging meer bepaald nog over hoe uitgevers moeten overtuigd worden van het uitgeven van edities en dat er meer samenwerkingsverbanden moeten opgezet worden.

Leen Van Dijk

Joris Kwast

Garrelt Verhoeven

Edward Vanhoutte (middagvoorzitter)

Na de lunch werd het woord gegeven aan **Leen van Dijk** van het Letterenhuis. Zij had het in de eerste plaats over de taak van letterkundige archieven om letterkundige collecties toegankelijk te maken. Dat kan gebeuren door middel van publiekscampagnes, de organisatie van studiedagen, het publiceren van artikels, enzovoort. Daarnaast had ze het over hoe archieven in het Letterenhuis gecatalogiseerd worden. Tot vrij recent werden documenten als objecten beschouwd die elk afzonderlijk in een klappersysteem beschreven werden. Deze stukken werden ook zo in Agrippa, de digitale catalogus van het Letterenhuis (toen nog AMVC) ingevoerd. Maar deze werkwijze, Agrippa kan geen heel archief beschrijven, bracht ook met zich mee dat gigantische brievencollecties, zoals die van Ivo Michiels, onttrokken bleven aan het oog van gebruikers. In de jaren negentig trad evenwel een mentaliteitswijziging op (ook internationaal). De nadruk kwam meer en meer te liggen op het archief in zijn geheel en niet op de documenten afzonderlijk. Aan de hand van het principe van het eigendomsbeginsel wordt momenteel een nieuw systeem opgezet. Dat vertrekt vanuit elk archief in zijn totaliteit om daarna pas de individuele bestanden te beschrijven. Aan de catalogus zullen ook beelden, video's en tekstedities worden toegevoegd. Dat betekent niet, zo merkt Van Dijk tot slot op, dat er geen onderzoek in het archief meer nodig zal zijn, wel zal een transparanter systeem ontstaan dat beter dan nu over de bronnen zal informeren. Die informatie en het onderzoek in het archief moeten dan vervolgens leiden tot valorisatie van het materiaal in wetenschappelijke artikels, wat het hoogste doel van de archiefinstelling blijft. Het nieuwe systeem wordt verwacht in de zomer van 2011.

Kunstenaar **Joris Kwast** van Cultuurconcept in Amsterdam werkte mee aan de nieuwe, vaste tentoonstelling 'Het Pantheon' die sinds kort in het Letterkundig Museum van Den Haag te bezoeken is. In die tentoonstelling wordt aan de hand van honderd schrijvers een overzicht gegeven van de Nederlandse literatuur van de middeleeuwen tot heden. De centrale vraag in zijn bijdrage was dan ook hoe literatuur (lineair gegeven) tentoongesteld (ruimtelijke beleving) kan worden. Na een indrukwekkende lijst met medewerkers aan de tentoonstelling getoond te hebben, onthulde Kwast de strategieën van het Letterkundig Museum om het literaire erfgoed zo aantrekkelijk mogelijk te presenteren. Een eerste strategie was het samenstellen van kleine geschiedenissen, bijvoorbeeld over het 'Ezel-proces' van Gerard Reve, die zo een zekere narratologie hebben en een samenhang vertonen. Ten tweede wordt de literatuur zelf, aan de hand van handschriften, typoscripten en boeken, getoond. Ten derde wordt de relatie tussen literatuur en maatschappij beklemtoond – door taal kwam vaak in de maatschappij iets in beweging – aan de hand van de relevante documenten. Ook de auteurs zelf krijgen aandacht door het leggen van levensgeschiedenissen in objecten. Ten slotte is er de pantheonwand die de literatuur chronologisch laat zien.

Op deze twee bijdragen reageerde **Garrelt Verhoeven** van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam niet zonder eerst het fantastische werk van de twee archiefinstellingen te benadrukken. Wat het

Letterenhuis betreft vroeg hij zich wel af waarom er geen boeken worden bewaard. Volgens hem moet een erfgoedinstelling ook de boeken hebben, omdat die bij het verhaal horen. Daarnaast stelde hij zich vragen bij het nieuwe systeem en hoe diep een en ander beschreven moet worden. In de Universiteitsbibliotheek beschrijven ze niet alleen de archieven, maar beoordelen ze die meteen ook op basis van hun potentie voor het publiek. Zo kan beter bepaald worden wat er passief (veeleer in grote lijnen) gearchiveerd kan worden en wat er actief (gedetailleerd) moet beschreven worden. Niet voor iedere collectie is er immers evenveel interesse. Tot slot wees hij op het belang van het volgen van de internationale standaarden bij het beschrijven van collecties. Op die manier zou het in de toekomst mogelijk moeten zijn om in Amerika de zoekterm 'Elsschot' in te geven en terecht te komen in de catalogus van het Letterenhuis. Verhoevens belangrijkste vraag bij Kwasts presentatie was waarom het Letterkundig Museum ervoor gekozen heeft om in het Pantheon naast originele stukken ook facsimiles tentoon te stellen. Volgens Verhoeven is het een vergissing om het zo te doen. Bezoekers komen immers in dit digitale tijdperk net naar musea om de originelen te zien. Enkel aan de historische artefacten hangt de historische sensatie, een term van Frits van Oostrom, vast die zo belangrijk is om bezoekers naar musea te lokken.

Tijdens de **discussie** antwoordde Leen van Dijk op Verhoevens vraag dat er tussen het Letterenhuis en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (Antwerpen) een samenwerkingsverband bestaat in die zin dat in de bibliotheek alle boeken worden bewaard. Indien nodig kunnen die ter beschikking van het Letterenhuis worden gesteld. Zo wordt plaats bespaard in het archief. Op Verhoevens opmerking met betrekking tot de collectie in het Letterkundig Museum is op dit moment niet zo'n duidelijk antwoord te geven. Deze discussie wordt ongetwijfeld verdergezet in de toekomst.

Sanne Parlevliet

Krijn ter Braak

Pat Donnez

Na een korte pauze werd de studiedag vervolgd met een bijdrage van **Sanne Parlevliet** van de Rijksuniversiteit Groningen. In haar bijdrage merkte Parlevliet allereerst op dat literaire hertalingen altijd op dezelfde manier verantwoord worden. Er is altijd een literair-historisch en een esthetisch argument te vinden, terwijl er ook gewezen wordt op de blijvende actualiteit van de desbetreffende tekst (bijvoorbeeld de hertaling van *Max Havelaar* van Multatuli door Gijsbert van Es). Om die redenen is het noodzakelijk dat de tekst beschikbaar is, maar niet meer in de oorspronkelijke, vandaag ontoegankelijke taal. Reacties op zulke hertalingen zijn meestal in twee categorieën onder te verdelen, enerzijds zijn er diegenen die het een frisse, goede hertaling vinden, anderzijds is er een groep die de hertaling verwerpt. Meestal bestaat die laatste groep uit de oudere lezers, die dan optreden als de 'gatekeepers' van literatuur. Alleen wat zij goed vinden, raakt bij de jongeren. Dat is volgens Parlevliet een kenmerkende spagaat van hertalers: om jonge lezers te winnen moeten ze eerst de oudere lezers overtuigen. Deze spagaat dateert van alle tijden. Ook in het geval van hertalingen voor jongeren van literaire klassiekers aan het eind van de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw moesten bepaalde regels worden gevolgd wilden ze de goedkeuring wegdragen van de 'bemiddelaars'. In de voorwoorden van die hertalingen vond Parlevliet tijdens haar onderzoek dan ook allerlei bewerkingsstrategieën. Ze schetste er tijdens haar lezing drie, telkens aan de hand van talrijke voorbeelden. Ten eerste is er de aanpassing van het taalgebruik. Ten tweede werd er rekening gehouden met de beleavingswereld van de kinderen. Dat betekent neutraliseren en naturaliseren van wat als vreemd beschouwd zou kunnen worden en exotiseren door een en ander in een andere tijd en plaats te zetten. Tot slot werd aan de verhalen gesleuteld zodat ze moreel geschikt werden voor kinderen. Dat kon door onder meer de vertelsituatie te veranderen, ongeschikte elementen te vervangen (door middel van een metafoor of ironie) of helemaal weg te laten. Op deze manier, zo besloot Parlevliet, ontstonden enkele paradoxen. De hertalingen van literaire klassiekers voor kinderen werden eigenlijk een tekst in een tekst. Daarnaast tonen deze voorbeelden ook aan dat literatuur ontsluiten voor jongeren het veranderen van literatuur met

zich meebrengt. In ieder geval gaven deze voorbeelden van hoe het vroeger was stof tot nadenken over de huidige praktijk van het hertalen.

Als zesde lezer van de dag presenteerde **Krijn ter Braak** van de Stichting Menno ter Braak de website die in de steigers staat met al het nagelaten werk van de beroemde Nederlands schrijver en criticus Menno ter Braak. Die website kwam er na onvrede met de gang van zaken bij de uitgeverij die het werk van Ter Braak tot voor kort uitgaf. Deze weigerde dat nog langer te doen, omdat de boeken onverkocht bleven. Hierdoor dreigde het werk in de vergetelheid te geraken en dat stimuleerde het idee om een website samen te stellen. Zo blijft al het werk toegankelijk voor iedereen. Dat idee past volgens Krijn ter Braak ook perfect in de filosofie van Menno. Als observator van zijn tijd, zou Menno internet, e-mail, blog en Twitter ongetwijfeld omarmd hebben om zijn mening nog sneller over de wereld te verspreiden. Krijn ter Braak schetste vervolgens een korte biografie van Menno ter Braak en de voorgeschiedenis van de website. Aan de hand van screenshots toonde hij tot slot de principes waarop de website gestoeld is. Een en ander is chronologisch opgezet, iedereen kan vanalles toevoegen (naar analogie met Wikipedia), er zijn handschriften en transcripties (die kunnen vergroot en verkleind worden) en er is een zoekmachine. De website heeft als doel dynamisch te zijn, genoemde personen zijn bijvoorbeeld gekoppeld aan encyclopedieën op het internet. Zeker een release om naar uit te kijken.

Pat Donnez, Vlaams radiomaker, was gevraagd om te reageren op deze laatste twee lezingen. Dat deed hij evenwel niet. Tijdens zijn praatje had hij het over barbaren, bezieling en zijn radioprogramma 'Zot van Elsschot' dat momenteel op zondag te horen is op Radio 1.

Fabian Stolk

Thijs Porck

Kevin Valgaeren

Aan het einde van de dag werd de **Vlaams-Nederlandse Prijs voor Teksteditie 2010** uitgereikt. Uit handen van jurylid Fabian Stolk mocht Thijs Porck (Universiteit Leiden) een certificaat en een geldbedrag van 1500 euro ontvangen. Kevin Valgaeren (KULeuven) werd bekroond met de aanmoedingsprijs en kreeg eveneens een certificaat en een boekenpakket ter waarde van 500 euro. Een verslag van deze prijsuitreiking is [hier](#) te vinden.

Het symposium werd afgesloten met wat de Vlamingen een 'receptie' noemen en de Nederlanders een 'borrel'. Hoe het ook zij, het was een gezellige bijeenkomst na een leerrijke dag.